

UOT 94; UOT 94(479.24)

MİRVARİ QURBANOVA

Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsinin doktorantı,  
C.Naxçıvanski adına Hərbi liseyin müəllimi  
mirvariqurbanova@mail.ru

## ƏNƏNƏVİ ERMƏNİ TERROR SİYASƏTİ: TERRORİZMİN MİLLİLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ERMƏNİSTAN

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/140-145>

*XX əsrin ikinci yarısında beynəlxalq təhlükəsizliyə əsas təhdidlərdən biri olaraq erməni terrorizmi türk dünyasının ciddi problemlərindən birinə çevrilmişdir. Bu ictimai məzmun daşısa da, sonradan siyasi xarakter almışdır. Belə ki, erməni tarixi böyük dövlətlərin "istixanası"nda formalaşmışdır, öz millətindən çox onların mənafeyinə xidmət etmişdir. Erməni siyasi təşkilatları təkcə siyasi mübarizə deyil, həm də silahlı mübarizə üçün planlar qurur və tapdıqları ilk fürsətdə bu planları həyata keçirirdilər. Bu proses Osmanlı İmperatorluğunun zəifləməsi ərəfəsindən başlayaraq daha sonralar Türkiyə və Azərbaycan türklərinin yaxın tarixində dərin izlər buraxan, eləcə də bu günə qədər davam edən, böyük ehtimalla gələcəkdə də davam edəcək məsələlərdəndir. Məqalədə ermənilərin Azərbaycandan separatçı tələbləri, böyük dövlətlərin məsələyə yanaşmaları və erməni terrorizmi bariz nümunəsi olan Xocalı faciəsi yerli və xarici mənbələrə istinad edilərək araşdırılmışdır.*

*Açar sözlər:* Azərbaycan, Xocalı faciəsi, milliyyətçilik, soyqırım.

**Giriş.** Bildiyimiz kimi, son illərdə terror hadisələri artmaqdadır. Hətta dünyanın böyük gücləri də bu problemdən narahatdırlar. Terror hadisələrini bir çox tədbir görülmələrinə baxmayaraq, hələ də davam etməkdədi və bu da böyük problemlər yaradır. Azərbaycan geoiqtisadi və geosiyasi əhəmiyyətinə görə tarix boyu Arazın cənubunda və şimalında müharibələrə, köçlərə və qırğınlara səhnə olmuşdur. Bunlardan ən sonuncusu Xocalı faciəsi olsa da, Xocalı ermənilərin türklərə qarşı həyata keçirdiyi soyqırım cəhdlərindən yalnız biridir. Onu qeyd etmək lazımdır ki, tarix boyu öz dövlətlərini yaratmaq məqsədilə türkün qatı düşməninə çevrilmiş xain erməni milləti öz niyyətlərinə doğru addımlamaq üçün hər yola əl atmışdılar. Havadarlarına arxalanaraq uydurma "Böyük Ermənistan" xülyası ilə məkrli planlarını genişləndirərək türklərə xüsusilə də Azərbaycan türklərinə qənim kəsilmişdilər. Xocalını anlamaq üçün erməni silahlı hərəkətlərinin tarixinə və bu hərəkətlərin erməni siyasi birlikləri daxilindəki yerinə nəzər salmaq lazımdır. Ermənilərin terroru siyasətdə əsas üsul kimi istifadə etmələri zorakılıq mərkəzli bir siyasi tarix yaratmışdır. Bu siyasi tarixin ən əsas xüsusiyyəti birbaşa türkləri hədəf alan amalin olması idi. Burada erməni terror siyasəti üç əsas mərhələdə araşdırmaq lazımdır:

1. Erməni terrorizminin başlanğıcı (XIX əsrin sonundan XX əsrin birinci rübünə qədər);
2. Erməni terrorizminin ikinci dalğası və Türkiyə;
3. Erməni terrorizminin üçüncü dalğası və Azərbaycan.

1856-cı ildə Krım müharibəsi və sonrakı hadisələr göstərdi ki, Avropada nüfuz mübarizəsi imperiyalizm dövrünün son mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Halbuki türk dünyası tarixində ən mühüm hadisə Osmanlı-Rusiya müharibəsi (93-cü il hərbi) olmuşdur. Erməni terrorizminin birinci mərhələsi bu kritik beynəlxalq siyasi vəziyyətdə başlamışdır. Erməni siyasi hərəkətləri əvvəldən zorakılıq nümayiş etdirərək öz siyasi məqsədlərinə hədə-qorxu yolu ilə nail olmağa çalışırdılar. Osmanlı İmperiyasına qarşı müstəmləkəçilik ambisiyaları olan İngiltərə və Rusiyanın qurduğu Daşnak və Hnçaq komitələrinin daxili təxribatları nəticəsində baş verən üsyan və qırğınlarla erməni terrorizmi beynəlxalq miqyas almasına yol açmışdır.

Onu da qeyd etməliyik ki, elmi araşdırmaların nəticəsi beynəlxalq terrorizmin bir hissəsi olan erməni terrorunun 100 ildən çox tarixinin olduğunu sübut edilmişdir. "Böyük Ermənistan" xülyasının

reallaşmasına çalışan radikal erməni təşkilatlarından ilki hesab olunan 1885-ci ildə yaradılan “Armenakan”, ardınca 1887-1890-cı ildə yaradılan «Hnçak» və «Daşnaksütyun» partiyaları öz mərkəzi planlarını həyata keçirmək məqsədi ilə siyasi terror aksiyalarından geniş formada istifadə etmək proqramını qurmuşdular. Əslən erməni olan Amerika yazıçısı Sürməliyan özünün “Xanımlar və cənablar, müraciətim sizədir” kitabında yazırdı ki, İran və Rusiyada yaşayan ermənilərlə əməkdaşlıq etməklə Türkiyə, Azərbaycan və digər dövlətlərdə türklərə qarşı terror aktları törədilməlidir [8].

Bu siyasətə uyğun olaraq ermənilər “komitələr” adlı təşkilatlar yaratmağa başladılar. Hərəkətin mənşəyi 1880-ci ildə Ərzurumda Xaçadur Geregtsyan və Qarabed Neşikyan başda olmaqla gənc ermənilər tərəfindən yaradılmış gizli təşkilat təşkil edirdi. Bu təşkilat özünü “Vətən Müdafiəçiləri” adlandırırdı. Komitələrin üzvü olan şəxslərə “komitəçi” deyirdilər. Bu istiqamətdə qurulan ilk daxili struktur “Armenakan Partiyası” olmuşdur. Partiya 1885-ci ildə Vanda Meqerdiç Portukalyan tərəfindən qurulan ilk daxili komitə idi. Məqsədi “ermənilərə inqilab yolu ilə özünüidarə hüququ vermək” olan partiya inqilabi təbliğat aparmağa, qaçaqmalçılıq yolu ilə silah daşımağa, hərbi birləşmələr təşkil etməyə və bəzən silahlı aksiyalar keçirməsi idi. Lakin 1886-cı ildə partiya Osmanlılar tərəfindən dağıdılmasından sonra üzvləri gizli fəaliyyətə başlamışdılar [5, s.77]. Sosial Demokrat Hnçak Partiyası 1887-ci ildə Cenevrədə yaradılmışdır. Marksist ideologiyayı qəbul edən partiyanın proqramını Mariam Vardanyan, Avetis Nazarbekian və Gevorq Gharadjian yaradmışdılar. Partiyanın məqsədi əvvəlcə muxtar, sonra müstəqil və sosialist bir erməni dövləti qurmaq idi. Bu məqsədə çatmaq üçün Hnçakın istifadə edəcəyi üsul terrorizm yolu ilə istədiklərinə nail olmaq idi. Onların motivləri həm ideoloji, həm də etnik-separatçı idi.

Hnçaq Qərbi Avropada ermənilər tərəfindən qurulduğu halda, Rusiyadakı ermənilər isə birləşərək Tiflisdə Erməni İnqilabi Federasiyası Kristofer Mikaelyan, Stepan Zorian və Simon Zavaryan rəhbərliyi ilə təşkilatlanmışdır. Daşnak proqramı Hnçaq proqramından daha nəzarətli, əhatəli və mütəşəkkil, şüurlu və düşünülmüş proqram idi. Təsədüfi deyil, daşnaqlar terror əməliyyatlarını çox daha geniş miqyasda yayılmasına çalışdılar. Onların əsas məqsədi üsyan yolu ilə “Ermənistan”ın siyasi və iqtisadi azadlığını təmin etmək idi [10]. Separatçı ermənilərlə bağlı problemlər və deportasiya qərarından sonra Daşnaksütyun Partiyasının 1919-cu ildə keçirilən iclasında türk dövlət xadimlərini cəzalandırmaq məqsədi ilə “Nemesis” adlı silahlı terror təşkilatının yaradılmasına qərar vermişdilər. Ermənilər bunu seçməklə Qədim Yunanıstanda Nemesis tanrıların yanında təkəbbür göstərənlərə verilən ilahi cəza ruhunu nəzərdə tuturdular. Ermənilərin bunu qurmaqla Azərbaycan türklərini də cəzalandırmaq məqsədini də qarşıya qoymuşdular. Nemesis Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Baş Naziri olmuş Fətəli Xan Xoyskini, 1921-ci ildə Romada Halim Paşanı, Berlində Tələt Paşanı, 1922-ci ildə Bəhəddin Şakir və Camal Ağnini qətlə yetirmişdirlər [10].

Ermənistanın sovetlər tərəfindən işğalı ilə ermənilərin terror fəaliyyətinə son qoyulsa da, bu durğunluq keçən əsrin 60-cı illərə qədər davam etmişdir. Beləliklə Azərbaycanın Sovet Rusiyasının tərkibində olduğu müddətdə aparılan repressiyalar, eləcə də kütləvi halda öz doğma yurdlarından köçürmələrdə ermənilər xüsusi olaraq cənfəşanlıqla iştirak edirdilər. Sovet Rusiyadan aldıkları dəstək sayəsində azərbaycanlı ziyalıların aradan götürülməsinə uğurla təşkil edən erməni milliyyətçiləri milli ruhda fəaliyyət göstərən nə qədər ədiblərin qələmi qırılmışdılar. Hətta 1945-ci ilin yanvar ayının 24-də iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı olan Böyük Vətən müharibəsində tank qoşunları qvardiya general-mayoru Həzi Əhməd oğlu Aslanovun müəmmalı ölümündə erməni mənşəli Sovet İttifaqı Marşalı, daşnak İvan Baqramyanın əli olması barədə o zamanlar yayılan şayələr bu gün öz ünvanını tapmaqdadır [2, s.39].

Erməni terror fəaliyyəti uzun sürən durğunluqdan sonra, soyuq müharibənin ən gərgin dövründə yenidən gündəmə gəlmişdir. 1965-ci ildən, yəni ermənilərin deportasiyasının 50-ci ildönümündən sonra erməni terrorizmi yeni mərhələyə qədəm qoydu. Bu yeni terror dövründə Daşnak və Hnçaq təşkilatları terroru inkişaf etdirmiş və hazırlamış, daha geniş ərazilərə yayılmasını təmin etmiş və hədəflərini şaxələndirmiş, terror qrupları və qrupları yaratmış, yeni təşkilati səylərə psixoloji dəstək vermişlər. Bunların arasında ən çox adı çəkilən “Ermənistanın Azadlığı uğrunda Erməni Gizli Ordusu” idi [1, s.437-453.]. Sadəcə olaraq ASALA kimi tanınan təşkilat 1970-ci illərdə terror fəaliyyətinə başlayıb və 1984-cü ilə qədər 42 türk diplomatı şəhid etmişdir. Hətta Erməni diasporasının və Avro-

padakı dəstəkçilərinin köməyi ilə Daşnaksütyun Partiyasının 1972-ci ildə Vyanada keçirilən 20-ci qurultayında Erməni Soyqırımı Ədalət Komandoları yaradıldı [6].

Erməni terror təşkilatları keçən əsrin 80-ci illərdə xarici dünyanın təsiri ilə taktikalarını dəyişərək PKK terror təşkilatı ilə əməkdaşlığa başladılar. 1984-cü ildə PKK səhnəyə çıxması ilə ASALA-erməni terroru arxa plana keçmişdi. Separatçı terror təşkilatı PKK 21-28 aprel 1980-ci il tarixlərini “Qırmızı həftə” elan edərək, 24 aprel tarixini qondarma “erməni soyqırım günü” kimi anmağa başlaması, aprelin 8-də isə PKK və ASALA terror təşkilatları Livanın Sidon şəhərində birgə mətbuat konfransı sonunda birgə bəyanat yaymaları dünyanı həmçinin Türkiyə və Azərbaycanı həyəcanlandırmışdır.

Beləliklə Ermənistan dövlətinin və erməni diasporasının maliyyələşdirdiyi, dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terrorçu təşkilatlarının Azərbaycana qarşı apardığı terrorçuluq siyasəti XX əsrin 80-ci illərdən başlayaraq müntəzəm xarakter almışdı. Azərbaycan erməni terrorizmi üçün yeni bir coğrafiya olmasa da, 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən erməni terror siyasətinin Azərbaycanda yeni bir taktika ilə ortaya çıxmışdır. Mərkəzi Ermənistana yönəlmiş bu yeni terror siyasəti erməni torpaqlarını genişləndirmək, erməni xəyalı olan “Böyük Ermənistan”ı reallaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Xocalı erməni terrorizminin bu erməni terrorizmin üçüncü dalğası hesab olunurdu.

Keçən əsrin 80-ci illərin əvvəllərində Bakıda Yasamal yaşayış massivində daşnak terrorçuları təbii qaz xəttində partlayış törətdilməsində də erməni milliyyətçilərinin rolu olmuşdur. Bu hadisə çoxsaylı insan tələfatı ilə nəticələndi. Eyni dövrdə İrəvanda çıxarılan “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktoru Məhərrəm Bayramov da şovinistlərin antitürk siyasətini pislədiyinə görə öldürülmüşdür [2, s.40]. Ermənilər apardıqları təbliğat və hazırlıqların ardınca 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistan ərazisində (xüsusən də Türkiyə ilə həmsərhəd olan cənub-qərbdə Masis və Ararat bölgələrində) yaşayan Azərbaycan türklərinə hücum etməyə başladılar. Ermənistan ərazisində qalan sonuncu türk kəndi olan Nüvədiyə əhalisi 1991-ci ildə köç etmək məcburiyyətində qalmışdı və beləliklə, ümumilikdə 200.000 türk Ermənistandan köçərək Azərbaycanda məskunlaşdı [9, s.85-86].

Qeyd olunan hadisələr Qarabağ erməni diasporu və daşnak İrəvan administrasiyası üçün “Böyük Ermənistan” idealına doğru atılan ilk addım idi. “Böyük Ermənistan” idealının əsas hədəfi kimi müəyyən edilən Qarabağ Ermənistanının gələcəkdə bu istiqamətdə atacağı addımlar baxımından da həlledici olmalı idi. Qarabağın və bugünkü Ermənistanın türksüzləşdirilməsi, homogenləşdirilmiş Qarabağla Ermənistanın coğrafi əlaqəsi, erməniləşdirilmiş Qarabağın müstəqil elan edilməsi, sonra isə onun İrəvana siyasi və inzibati əlaqəsi bu strategiyanın məlum mərhələləridir. Xocalıdakı hadisələr bu strateji mərhələlərin həyata keçirilməsində planlaşdırılmış qətləmdir. Xocalının həm strateji əhəmiyyəti, həm də qətləmin vəhşiliyi və terror ölçüsü də bu planın tərkib hissəsi idi. Ermənilərin ümumi hədəfi olan “Böyük Ermənistan” idealında ermənilərin yaşadıkları bölgələrdə azlıq təşkil etdikdə çoxluq təşkil etmələrini, çoxluq təşkil etdikdə isə homojen olmalarını təmin etmək prinsipi idi. Belə ki, Xocalı sovet rejimi tərəfindən sürətlə erməniləşdirilən Dağlıq Qarabağın mərkəzində yerləşən, Azərbaycan türklərinin və Ahıskalılardan məskunlaşdığı yaşayış məntəqəsi erməni milliyyətçiləri tərəfindən konkret və planlı şəkildə hədəfə alınmışdır.

Xocalı soyqırımı ilə Ermənistanda yaşayan Azərbaycan türklərinin oradan çıxarılması prosesi sürətlənmiş, işğal altında olan Qarabağın ətrafındakı şəhər, rayon və kəndlərin əhalisi terror yolu ilə sürgün edilmişdir. Dünyanın Xocalı qətləminə biganəliyi həm bu prosesləri sürətləndirdi, həm də ekspansionist erməni terrorizminə rahatlıq verdi. Bu baxımdan hesab edilir ki, Xocalı qətləminin siyasi təsirləri təkcə Azərbaycan deyil, həm də strateji baxımdan Gürcüstan, Türkiyə və Rusiya təsir etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistan və diaspor erməniləri Türkiyə və Azərbaycan torpaqlarında öz iddialarından kənara çıxmağı hədəfləyirdilər. Ermənilərin faktiki olaraq etnik ekspansiyaya nail ola biləcəyi prioritet bölgələr sırasına Ahıska türklərinin sürgün edildiyi Gürcüstanın Samthe-Cevaheti vilayəti, Abxaziyadakı bəzi rayonlar və Rusiyanın Krasnodar vilayətini göstərmək olar. Bütün bu bölgələr “Böyük Ermənistan” idealının hədəfləri sırasındadır.

Son illər Azərbaycan və Türkiyə Xocalının türk və dünya ictimai tərəfindən tanınması, hətta bəzi ölkələrdə onun “soyqırım” kimi tanınması istiqamətində ciddi və uğurlu addımlar atmışdılar və bunu davam etdirməkdədirlər. Bununla belə, Dünya mətbuatında Xocalıya kölgə salmaq, bəşəriyyətə

qarşı cinayətkarlara, o cümlədən Ermənistanın hazırkı prezidenti Serj Sarkisyanə bəraət qazandırmaq üçün yazıların dərc oluna bilməsi üzücü və düşündürücüdür. Bunlardan ən tipiklərindən biri də bu soyqırımın 23-cü ildönümündə Radikal qəzetində Ayşə Hür tərəfindən yazılmışdır.

Lakin Heydər Əliyev kimi bir şəxsiyyətin Kremldə olması ermənilərin planlarının həyata keçirilməsinə mane olurdu. Buna görə də bir zamanlar Nəriman Nərimanova edilən təzyiqlər indi də Heydər Əliyevə yönəlmişdi. Belə ki, ermənilər M.S. Qorbaçovun arvadı Raisa Qorbaçovanı ələ almışdılar. Hətta ermənilərin ona briliyant üzük də bağışlamaları, M.Qorbaçova isə konvertdə 100 min dollar bağışlaması o zamankı televiziya kadrlarında əks olunmuşdur. O zamandan sovet məkanında insan hüquqlarının yeganə müdafiəçisi kimi tanınan, arvadı milliyətcə erməni olan (Əlixanyan-Bonner Yelena) akademik Saxarov ermənilərin milli müqəddaratının təyinetmə hüququndan danışmağa başlamışdır [3, s.94]. Çünki Heydər Əliyevin varlığı onları təşvişə salırdı. Bunu, İrəvanda doğulan İradə xanım Rizazadə öz xatirələrini mənimlə bölüşən zaman qeyd elədi; “Onun Siyasi Bürodə üzv olduğu müddətdə azərbaycanlıları öz yurdlarından qovmağa cəsarət edə bilmirdilər. Biz meydana yanında, saatın arxasında yaşayırdıq. Meydanda bütün Siyasi büronun üzvlərinin hamısının portretləri var idi. Həmişə qonşularımız olan gəlmə ermənilər Heydər Əliyevin şəklini göstərib deyirdilər ki, hələ kef edin. O, düşsə siz məhv olacaqsız. H.Əliyevə qarşı savadlı, bacarıqlı bir şəxsiyyətə həm böyük hörmət, həm də qorxu var idi. Onun adı onlara qorxu, vahimə gətirirdi.” Lakin Heydər Əliyevin istefasından sonra fəallaşmağa başlayan ermənilər “ağalarının” köməyi ilə azərbaycanlılara məxsus olan hər şeyə sahib çıxmaq üçün fəaliyyətlərini genişləndirdilər. 1988-ci il “Sumqayıt hadisələri”ni törətməklə Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıları “etnik təmizləmə” adı altında elindən-obasından didərgin salmağa başlamışdılar [11].

Erməni terror aktlarına görə məsuliyyət daşıyanlar bəzi Qərb dövlətləri və Rusiya tərəfindən dəstəkləndiyi halda, qatillər erməni icması tərəfindən “milli qəhrəman” elan edilirdilər. Başqa sözlə, zorakılıq və terror erməni cəmiyyətinin həyatının bir hissəsinə çevrilmişdir. Müstəqilliyinin 15-ci ilini tamamlayan Ermənistanda çoxlu siyasi qətlər və hadisələr törətmişdir. Hətta erməni milliyətçiləri özlərinə qarşı da terror aktları törətməklə istəklərinə nail olmağa çalışmışdılar. Bunlardan 2000-ci ilin martın 24-nə keçən gecə qondarma Dağlıq Qarabağ Respublikasının prezidenti Arkadi Qukasyanə və 1999-cu ildə parlamentə silahlı hücum [4] misal kimi göstərmək olar.

Erməni terror mədəniyyəti diplomatiya sahəsində də özünü göstərməkdə idi. Bunlardan ən xarakterik olanı 1987-ci il iyunun 18-də Avropa Parlamentində qəbul edilən “Ermənilərə qarşı soyqırım” qərarıdır ki, bu da ermənilərin Avropa parlamentlərində qəbul etdiyi ilk qərarlardan biridir. Bu qərarın erməni terrorizminin təsiri altında qəbul edildiyi məlumdur. O zaman Avropa Parlamenti Fransa və Yunanıstan deputatlarının söyləri və üzvlərinin təxminən 15 faizinin faktiki iştirakı ilə erməni soyqırımını iddialarını qəbul edən və dolayısı ilə Türkiyənin Aİ üzvlüyünün tanınması şərtinə bağlayan qərar qəbul etmişdi. bu arada Türkiyənin lehinə çıxış etməyə hazırlaşan bəzi avropalı deputatlar erməni terrorçuları tərəfindən silahlı hədələnmişdilər [7, s.98-99].

Terrorizm Ermənistan Siyasətinin anlayış və praktikasındakı təsadüfən ortaya çıxan bir vəziyyət deyil, planlı, lakin irrasional bir üsuldur. İrəvan terroru erməni milləti adına milliləşdirir. Aydınır ki, ermənilər və bugünkü İrəvan administrasiyası bu xətti davam etdirirdi. Kiçik, lakin təcavüzkar ölkə olan Ermənistan strateji əhəmiyyətini günü-gündən itirən, öz xalqını ölkəsində saxlaya bilməyən, Qarabağ mərkəzli siyasət ucbatından daxili siyasi çəkişmələr yaşayan, quldur dəstələri və korrupsiyası ilə məşhur olan ölkəyə çevrilmişdir. Lakin bunlara baxmayaraq nə diasporun yardımı, nə Avropa parlamentlərinin siyasi dəstəyi, nə də ABŞ-ın xarici yardımı Ermənistanı yaşatmaq üçün yetərli deyil.

Ermənistanın “işğalçı” titulu BMT və Avropa Şurası tərəfindən təsdiqlənməmişdir. Onun ən yaxın müttəfiqi olan Rusiya Gürcüstanda siyasi, Ukraynada isə hərbi-siyasi sıxıntı içərisindədir. Ermənistanın can damarı sayılan İran üçün isə beynəlxalq vəziyyət yaxşı deyildir. İranın Ermənistanla qonşu olan coğrafiya isə Azərbaycan türkləri ilə doludur və bu bölgədəki Azərbaycan türk millətçiliyi ilk növbədə anti-erməni xarakter daşıyır. Bu güc elə ölçülərə çatıb ki, hətta İranın siyasi sisteminə də təsir etmək bacarığına malikdir. Bu səbəblərdən Ermənistan Avropa Birliyi vasitəsilə Türkiyəyə təzyiq göstərməklə onun Qarabağda işğalını qanuniləşdirməyə, Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərini pozmağa yönəlmişdir.

Görünən odur ki, Ermənistan dövləti tarixin hər mərhələsində terrordan öz məqsədləri üçün vasitə kimi istifadə etməkdən heç vaxt çəkinməyib. Bu baxımdan onlar həm rəsmi hökumət olaraq, həm də diasporlar vasitəsilə terrora dəstək vermişdirlər. Armenakan Partiyası ilə başlayan proses bu günə qədər davam etmişdir. Beynəlxalq aləmdə davamlı olaraq soyqırım sözünü işlətməklə qurbanlıq yaratmağa çalışan Ermənistan Xocalıda dinc azərbaycanlı türk xalqına qarşı son illərdə dünyanın gördüyü ən böyük soyqırımlarından birini həyata keçirmişdir. 44 günlük Ermənistan və Azərbaycan müharibəsində də rəsmi İrəvanın mülki yaşayış məntəqələrinə raket zərbələri endirməsi nəticəsində dinc əhəlinin həlak olması əslində ermənilərin terrorla çiyin-çiyinə olma tarixinin əks olunmasından başqa bir şey deyildir.

**Nəticə.** Nəticə etibarı ilə deyə bilərik ki, Ermənistan öz daxili strukturunu dəyişdirmədikcə və xarici siyasət strategiyasında erməni diasporunun davamı olan "irredentist" siyasətdən əl çəkmədikcə, regional problemlər həllini tapmayacaq və beynəlxalq təhlükəsizliyi təhdid edəcəkdir. Belə ki, erməni diasporunun ayrı-seçkilik siyasətindən təmizlənməmiş erməni dövləti heç vaxt azad siyasət həyata keçirə bilməyəcək və dövlət tərəfindən dəstəklənən terrorizmi davam etdirəcəkdir. Bu vəziyyətdən ən çox zərəri şübhəsiz ki, Ermənistan dövləti və ermənilər görəcək, çünki onlar regional əməkdaşlıqdan, müxtəlif regional layihələrdən məhrum qalacaqlar. Ermənistanın dövlət tərəfindən dəstəklənən terrorizmdən əl çəkməməsi və ya ondan çəkəndirməməsi həm də regional əməkdaşlığa, inkişafa, insanların rifahına və ümumbəşəri sülhə mane olurdu. Beləliklə bu kontekstdə beynəlxalq əməkdaşlığın təmin edilməsi əsas şərti olmuşdur.

#### ƏDƏBİYYAT

- 1.Cankara,Y. Karakoç, E ve Kılıçoğlu, G. ASALA Terör Örgütü ve Ermeni Terörü. // Cankara,Y. Karakoç, E ve Kılıçoğlu. - G. Ankara: Asam-Eren Yay, - 2003, - ss.437-452.
- 2.Ərtoğrul,Ə. Azərbaycanca erməni-daşnak terrorunun xronologiyası(bədii, tarixi publisistika), / Ərtoğrul,Ə. - Bakı: Təknur, - 2009, - 200 s.
- 3.Həsənoğlu, A. Erməni sindromu. / Həsənoğlu, A. - Bakı, -2007, - s.444.
- 4."EriVan'a Şok Baskın", - Hurriyet, - 28 oktyabr 1999, URL: <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1999/10/28/152968.asp> [22.02.2024].
- 5.Erickson, Edward J. Osmanlılar ve Ermeniler: Bir İsyanın ve Karşı Harekatın Tarihi. // İstanbul: Timaş Yayınları, - 2015- s.398.
- 6.Pulat, Y. T, Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi, // Pulat, Y. T. - Ankara:Ermeni Araştırmaları, - 2013, Sayı 46, - s.55-128.
7. Sari, M."Ermeni terör örgütü jcag ara ve faaliyetleri. SILO of Research Documents.Oktyabr 17, 2020. URL: <https://silo.tips/download/ermen-terr-rgt-jcag-ara-ve-faalyetler-mustafa-sari> [22.02.2024].
- 8.Sürməliyan, L. Z. "Xanımlar və cənablar, müraciətim sizədir" kitabından. URL: <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/ermeni-terroru> [22.02.2024].
- 9.Yeşilot, O. 'Karabağ Savaşı'nın Sessiz ve Mağdur Tanıkları', // Yeşilot, O. - Ankara: Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:15, 2006, - s.85-92.
- 10.Varol, H. Geçmişten Günümüze Ermenistan ve Terörizm. 2020. URL: <https://www.teram.org/Icerik/gecmisten-gunumuze-ermenistan-ve-terorizm-89> [22.02.2024].
11. 1956-cı ildə İrəvan şəhərində anadan olmuş İradə Rizazadənin xatirələri.

**МИРВАРИ ГУРБАНОВА**

*Докторант исторического факультета  
Бакинского государственного университета,  
Преподаватель Военного лицея им. Дж. Нахчыванского*

#### **ТРАДИЦИОННАЯ АРМЯНСКАЯ ПОЛИТИКА ТЕРРОРА: НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ТЕРРОРИЗМА И АРМЕНИЯ**

Расширение системы международных отношений во второй половине XX века привело к тому, что армянский терроризм стал одной из самых серьезных угроз международной без-

опасности и трудностей в тюркском мире. Хотя это имело социальную составляющую, позже оно приобрело политическое измерение. Таким образом, история Армении формировалась в «теплице» крупных наций, служа их интересам, а не интересам своей собственной страны. Армянские политические организации разработали стратегии как политической, так и вооруженной борьбы, которые они осуществили в кратчайшие сроки. Этот процесс, начавшийся на грани распада Османской империи и оставивший значительные следы в новейшей истории тюрков Турции и Азербайджана, является одной из проблем, которая существует до сих пор и, скорее всего, будет продолжаться в будущем. В исследовании с использованием как местных, так и зарубежных источников были рассмотрены сепаратистские требования армян в Азербайджане, реакция крупных держав на эту проблему, а также Ходжалинская трагедия, которая является ярким примером армянского терроризма.

*Ключевые слова:* Азербайджан, Ходжалинская трагедия, национализм, геноцид.

**MIRVARI GURBANOVA**

*Doctoral student of Baku State University Faculty of History,  
Lecturer of the Military Lyceum named after J. Nakhchivanski*

### **TRADITIONAL ARMENIAN POLITICS OF TERROR: THE NATIONALIZATION OF TERRORISM AND ARMENIA**

The expansion of the international relations system in the second half of the twentieth century resulted in Armenian terrorism being one of the most severe dangers to international security and difficulties in the Turkic world. Although this had a social component, it later took on a political dimension. Thus, Armenian history was shaped in the "hothouse" of major nations, serving their interests rather than those of its own country. Armenian political organizations devised strategies for both political and armed struggle, which they carried out as soon as possible. This process, which began on the verge of the Ottoman Empire's demise and left significant traces in the recent history of the Turks of Turkey and Azerbaijan, is one of the concerns that still exists today and will most likely continue in the future. The study examined the separatist demands of Armenians in Azerbaijan, the reactions of major nations to the issue, and the Khojaly tragedy, which is a clear example of Armenian terrorism, using both local and foreign sources.

*Keywords:* Azerbaijan, Khojaly tragedy, nationalism, genocide.

*Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 22 fevral 2024-cü il.*

*Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.*

*Rəyçilər: t.e.d. Qabil Əliyev, t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov.*